

Kononov v. Latvija: Kdo je odgovoren za medvojna in povojna hudodelstva zoper človečnost?

1. Uvod

Medvojna in povojna hudodelstva zoper civilno prebivalstvo ostajajo neraziščeno področje v večini vzhodno- in srednjeevropskih držav. Podobne težave, kot jih ima Slovenija pri urejanju svoje polpretekle zgodovine in kazenskopravnem preganjanju domnevnih hudodelcev, imajo tudi druge evropske države. Da bi nekoliko predstavili težave sorodnih vzhodno- in srednjeevropskih novonastalih demokracij pri urejanju temnih poglavij iz polpretekle zgodovine, v prvem delu prispevka predstavljamo pravno in moralno analizo letošnje odločitve velikega senata Evropskega sodišča za človekove pravice v zadevi *Kononov v. Latvija* o medvojnih hudodelstvih sovjetskih partizanov nad civilnim prebivalstvom v Latviji. Čeprav je bila odločitev v slovenski javnosti prezrta, gre za zelo pomembno presojo, ki smiselno osvetljuje jedro uveljavljanja pravne odgovornosti za barbarska hudodelstva nad civilnim prebivalstvom. Odločitev poudarja, da ne more biti razlikovanja pri kazenskopravni odgovornosti glede na stran, na kateri se je storilec bojeval, kar je pomembno tudi za spopadanje z ravnodušnostjo do medvojnih in povojnih pobojev v slovenski družbi. Odločitev se implicitno nanaša na nekatera aktualna vprašanja slovenske družbe glede povojnih pobojev in je zanimiva tudi z vidika, da je na tretjem senatu Evropskega sodišča za človekove pravice pri prvostopenjskem odlo-

čanju predsedoval Boštjan M. Zupančič, slovenski sodnik na Evropskem sodišču za človekove pravice. V drugem delu pa v prispevku analiziramo, kaj bi lahko takšna odločitev prinesla za soočenje s hudodelstvi v slovenskem pravnem redu.

2. Zadeva Kononov v. Latvija

Latvijska zgodba se začne 27. maja 1944, ko sovjetski partizani oblečeni v uniforme Wehrmachta napadejo vas z imenom Mazie Bati na latvijskem podeželju. Napad je bil del maščevanja zaradi poboja skupine sovjetskih partizanov pod vodstvom majorja Čugunova, ki so se skrivali v skednju neke hiše v Mazie Bati. Ker so partizani posumili, da so prav vaščani vasice izdali Čugunove, so se samovoljno odločili, da se bodo maščevali za smrt soborcev. Nedolžni vaščani so v pričakovanju in v strahu pred maščevanjem partizanov poiskali pomoč nemške vojske, ki je vse moške prebivalce opremila s puškami in z dvema granatama. Pri tem je potrebno poudariti, da vaščani do takrat niso bili oboroženi, niti niso sodelovali v oboroženih spopadih, ves čas pa so tudi znikali, da bi partizane izdali nemški vojski. V napadu, ki je sledil, so sovjetski partizani zverinsko pokončali devet vaščanov, pri čemer so jih šest še žive zažgali, vključno s tremi ženskami, med katerimi je bila ena v pozni nosečnosti. Zaž-

gali so tudi njihove domačije. Marsikdaj se v podobnih primerih zgodba konča brez ugotavljanja odgovornosti za povzročena vojna hudodelstva, vendar se je zgodba o pokolu v vasici Mazie Bati takrat šele začela.

V začetku leta 1998 je latvijski arhivski center za preiskovanje posledic totalitarizma sprožil kazensko preiskavo o dogodkih z dne 27. maja 1944 v vasi Mazie Bati. Kasneje je tožilec sprožil kazenski postopek zoper Vasilija Makaroviča Kononova, vodjo partizanskega oddelka, ki je vasico napadel. Po dolgotrajnih postopkih pred latvijskimi kazenskimi sodišči je kazenski oddelek okrožnega sodišča spoznal Kononova za kazensko odgovornega za pobjo civilnega prebivalstva, na osnovi 68 (3). člena latvijskega kazenskega zakonika ter Ženevskih konvencij, Četrte haaške konvencije ter Konvencije o nezastaranju vojnih hudodelstev in hudodelstev zoper človečnost. Latvijsko sodišče je ugotovilo, da so bili vaščani civilno prebivalstvo, medtem ko dejstvo, da so imeli puške doma, ne pomeni, da so sodelovali v vojaških dejavnostih, temveč le izkazuje njihov pristen strah pred napadom partizanov. Pri tem je poudarilo, da tudi v primeru, če bi se izkazalo, da je eden od vaščanov obvestil Wehrmacht o položaju partizanov, to še ne pomeni, da bi se s tem odpovedali varstvu, ki ga civilistom daje mednarodno humanitarno pravo. Ko je tudi latvijsko vrhovno sodišče potrdilo omenjeno sodbo, se je Kononov pritožil zoper latvijske oblasti na Evropsko sodišče za človekove pravice, zaradi domnevnega kršenja prvega stavka 7. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki prepoveduje retroaktivnost kazenskih zakonikov.

V pritožbi je pritožnik Kononov utemeljeval, da v času napada na Mazie Bati vojna hudodelstva v domačem in mednarodnem pravu niso bila prepovedana ter da zato ne more biti kaznovan. Na prvi stopnji postopka pred Evropskim sodiščem za človekove pra-

vice je najmanjša mogoča večina štirih sodnikov tretjega senata Evropskega sodišča presenetljivo sledila pritožnikovi argumentaciji in potrdila, da so latvijske oblasti kršile prvi odstavek 7. člena Evropske konvencije, ker naj bi v tistem času vojno pravo avtomatično ne podeljevalo statusa civilnih oseb vsem tistim, ki se niso vključili v oborožene sile na tej ali oni strani. Presenetljivo zato, ker je Evropsko sodišče do tedaj vedno obravnavalo zadeve glede hudodelstva zoper mednarodno pravo na podlagi 7 (2). člena Evropske konvencije, ki določa, da prepoved retroaktivnosti v prvem odstavku 7. člena ni ovira za sojenje in kaznovanje oseb za katerokoli storitev ali opustitev, ki je bila v času, ko je bila storjena, kazniva po splošnih načelih, ki jih priznavajo civilizirani narodi. Če bi nürnbersko sodišče sledilo takšni pravni utemeljitvi, potem bi morali oprostiti vse nacistične hudodelce, češ da vojna hudodelstva v času storitve med drugo svetovno vojno niso bila kazniva v skladu z mednarodnim pravom. Večina prvostopenjskih sodnikov je obenem zapisala, da napad 27. maja 1944 ni bil *per se* v nasprotju s Haaškim pravilnikom iz leta 1907.

Zakaj je večina tretjega senata v svoji prvostopenjski odločitvi zaobšla omenjena zgodovinska načela ter celo svoj lastni precedent iz zadeve *Touvier v. France*, ostaja odprto vprašanje. Sodnik Myjer ponuja v pritrdilnem ločenem mnenju enostransko razlago pravne utemeljitve večine sodnikov s tem, da izjema od načela retroaktivnosti kazenskih pravil lahko velja samo v primeru nacional-socialističnih hudodelstev med drugo svetovno vojno. Zadeva *Kononov v. Latvija* naj bi se od tega pristopa razlikovala po tem, da je pritožnik Kononov pripadal zavezniškim silam, ki so se borile proti nacistični Nemčiji. Iz tega sledi, da je preganjanje vojnih hudodelstev, storjenih med drugo svetovno vojno, mogoče le, če je domnevni storilec pripadal nacističnim silam oziroma njihovim

sodelavcem. Uveljavljanje odgovornosti pa ne bilo možno, če je domnevni storilec pripadal zavezniškim oboroženim silam. Sodniki Fura-Sandström, David Thór Björgvínsson in Ziemele, ki so glasovali proti odločitvi prvostopenjske večine štirih sodnikov, so v svojem odklonilnem mnenju odgovorili, da utemeljitev večine poraja več dvomov kot ponuja jasnih odgovorov. V odklonilnem mnenju so omenjeni trije sodniki zapisali vprašanje, ki zelo jasno povzema srž pravne absurdnosti odločitve večine tretjega senata Evropskega sodišča za človekove pravice, ki je: Zakaj naj se kazenska odgovornost presoja glede na stran, v kateri se je storilec vojnih hudodelstev bojeval?

Veliki senat Evropskega sodišča za človekove pravice na drugi stopnji odloča o pritožbah zoper sodbe prvostopenjskih sodnih senatov. Na drugi stopnji je veliki senat Evropskega sodišča z veliko večino razveljavil prvostopenjsko odločitev in razsodil v korist Latvije, kar pomeni, da ni prišlo do kršitve 7. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah. V končni odločitvi je sodišče odpravilo napake iz svoje pravne argumentacije, ki je posredno sporočala, da se kazenska odgovornost za vojna hudodelstva med drugo svetovno vojno lahko presoja na podlagi strani, na kateri se je domnevni storilec bojeval. Evropsko sodišče je sicer menilo, da so vaščani neposredno sodelovali v spopadih (kar sicer govori v pritožnikovo korist), nato pa je razsodilo, da je bila izvensodna usmritev vaščanov, ki so bili v danem trenutku izven spopadov, nedvomna kršitev mednarodnega vojnega prava, ki je že veljalo pred drugo svetovno vojno (glej odstavke 202-204 odločitve). Takšna odločitev nedvomno sporoža individualno kazensko-pravno odgovornost pritožnika Kononova. Četudi bi lahko umorjene vaščane prištevali med civiliste, ki so sodelovali v oboroženih spopadih, so imela latvijska sodišča zadostno pravno podlaga za obsodbo in kaznovanje pri-

tožnika Kononova za zverinski napad sovjetskih partizanov na latvijsko vasico. Če pa bi lahko šteli vaščane za civiliste, ki niso sodelovali v oboroženih spopadih, bi bili še toliko bolj upravičeni do večjega varstva v mednarodnem humanitarnem pravu.

Sodišče je poudarilo, da je že mednarodno vojaško sodišče v Nürnbergu takoj po koncu druge svetovne vojne v svojih sodbah večkrat poudarilo, da so sodila pravila mednarodnega humanitarnega prava iz Haaških konvencij iz leta 1907 že pred začetkom druge svetovne vojne v mednarodno običajno pravo, ki so ga priznavali vsi civilizirani narodi in je bilo šteto za splošno sprejeta pravila in običaje bojevanja. Z drugimi besedami, mednarodno pravo je že takrat prepovedovalo vojna hudodelstva in vzpostavljajo individualno kazensko odgovornost za njihovo storitev. Pritožnik je tudi utemeljeval, da je kazenskopravni pregon zoper njega in njegova kazenskopravna odgovornost za vojna hudodelstva zastaral, kar so sodniki Evropskega sodišča odločno zavrnil. Individualna kazenskopravna odgovornost za vojna hudodelstva namreč nikoli ne zastara.

Kazenska odgovornost se ne more presojati glede na stran oz. politično pripadnost, na podlagi katere se je storilec vojnih hudodelstev bojeval oziroma deloval. Vzhodnoevropske države so se pridružile Svetu Evrope in Evropski konvenciji za človekove pravice prav zato, da bi se dokončno oddaljile od primežev in čeri bivših totalitarnih režimov, ki so neenakost pred zakonom povzdignili v temelje njihovega delovanja in obstoja. Evropska konvencija nikjer ne določa, da se njen 7. člen nanaša samo na nacistična hudodelstva. Še več, Evropsko sodišče se je samo v zadevi *Kolk and Kislyiy v. Estonia* jasno izreklo, da nürnberška načela veljajo univerzalno, kljub temu, da je nürnberško sodišče sodilo samo nacističnim vojnim hudodelcem, zavezniškim pa ne. Pri tem je jasno, da so bila

vojna hudodelstva že v času druge svetovne vojne v nasprotju s splošnimi pravnimi načeli, ki jih priznavajo civilizirani narodi, kar je v odločitvi o Uredbi o vojaških sodiščih leta 1994 potrdilo tudi slovensko ustavno sodišče. Čeprav Evropsko sodišče pripisuje prebivalcem vasice pronacistična stališča, jim ni moglo le zaradi slednje arbitrarne označitve odrehati pravnega statusa civilistov na podlagi mednarodnega humanitarnega prava.

3. Kaj sodba v zadevi Kononov v. Latvija pomeni za Slovenijo?

Medtem ko so latvijska sodišča obsodila in kaznovala vsaj enega storilca vojnih hudodelstev med drugo svetovno vojno, tega v slovenskem pravnem redu verjetno nikoli ne bomo dočakali. Kaj bi takšna odločitev lahko pomenila za iskanje odgovornosti za povojne poboje in nenazadnje za katarzo slovenske družbe? Naključnemu bralcu se ob branju odločitve Evropskega sodišča za človekove pravice poraja občutek, da etična in moralna argumentacija odločitve izhaja prav iz slovenskega konteksta, kjer molk in nekaznovanost za barbarske pokole civilnega prebivalstva na slovenskem ozemlju, ki jih je zagrešil totalitarni režim, ostaja pravilo. Več kot šeststo do sedaj najdenih množičnih grobišč priča, da je bivši totalitarni režim že arbitrarno presodil, da mu ni šlo za enako obravnavanje posameznikov pred zakonom. Neuspešno iskanje odgovornosti za omenjena dejanja izven slovenske družbe ne pomeni nič drugega kot tiščanje glave v pesek.

Takšno stanje je razvidno iz pred kratkim objavljenega Poročila o pobojih Pučnikove preiskovalne komisije, kjer je jasno razvidno izrazito razhajanje med večinskim in ločenim mnenjem Pučnikove preiskovalne komisije. Razhajanja je mogoče zaslediti prav glede vprašanja, kdo je odredil množične poboje in kdo jih je izvrševal. Slednje še dandanes ni natančno pojasnjeno, saj

je bilo veliko arhivskega gradiva uničenega, izgubljenega oziroma se morda nahaja v zasebnih arhivih nekaterih še danes vplivnih posameznikov. Večinsko mnenje Pučnikove komisije sporoča, da so pri pripravi in izvršitvi sodelovale enote Ozne in Knoja, ki so bile hierarhično podrejene nadrejenim v Beogradu in ne nadrejenim v Ljubljani. Z drugimi besedami, zdi se, da večinsko mnenje odgovornost za izvrševanje povojnih pobojev prelaga na jugoslovansko partijsko vodstvo. Res je, da tudi večinsko mnenje poudarja, da 'glede temeljnega vprašanja, kdo je sprejel odločitev za povojne množične poboje, posebej vrnjenih domobrancev, in kdo naj bi bil odgovoren za ta dejanja, preiskovalna komisija ni mogla priti do zadostnih podatkov za nedvoumno oceno in ugotovitev' (točka 8 večinskega mnenja). Kljub temu pa so člani preiskovalne komisije v večinskem mnenju zapisali, da 'so okrožna poveljstva Ozne oziroma njihovi oficirji odločali o izboru za usmrnitev, izbirali lokacije morišč in nadzorovali usmrčitve' (večinsko mnenje, točka 7) ter da je težko izključiti, 'da je za usmrčitve ne le vedel, ampak jih je kot izvršitelj ukaza nadrejene komande zapovedal načelnik republiške Ozne. Take možnosti po večini ne izključijo niti preiskovanci.' (Večinsko mnenje, točka 7.) K tej ugotovitvi naj bi pripomogli tudi odnosi v Ozni, za katere naj bili značilni 'slepa pokornost izvajanju ukazov, velika konspirativnost, zelo omejeno medsebojno komuniciranje in molčečnost o lastnih nalogah in akcijah celo med pripadniki Ozne' (večinsko mnenje, točka 7).

Po drugi strani pa ločeno mnenje poudarja, da so odločitve o povojnih pobojih gotovo sprejeli v najvišjih vrhovih jugoslovanskega partijskega in državnega vodstva, pri čemer je bilo izvajanje preneseno v Slovenijo na politbiro Komunistične partije Slovenije, vodstvo slovenske Ozne in enote II. divizi-

Ali se prepoznate?

je Knoja. Poročilo nazorno prikazuje odnos zmagovite partizanske strani do svojih nasprotnikov v državljanski vojni, ko zapiše, da 'odločilna vloga KP je očitna tudi v različnem odnosu do ujetih vojakov okupatorja ... in do ujetih vojakov protirevolucije. Medtem ko so komunistične oblasti večino ujetih nemških vojakov po daljšem ali krajšem ujetništvu izpustile, je bila večina ujetih vojakov nasprotne strani v državljanski vojni pobitih.' (Ločeno mnenje, točka 1.4.7.) Podobno je poudaril tudi dr. Pučnik v pogovoru za Mladino, kjer zagovarja stališče, da je bila odločitev za poveljne poboje 'sprejeta v takratnem političnem vrhu, verjetno jugoslovanskem, v katerem pa so sodelovali tudi nekateri Slovenci.'¹ Enako dr. Pučnik zapiše tudi v svojem prispevku za knjižno delo Temna stran meseca, kjer izpostavi, da je 'splošno odločitev o krvavem obračunu z vojnimi ujetniki, repatriiranci in civilisti sprejelo najvišje

jugoslovansko partijsko in državno vodstvo, ki so ga takrat sestavljali isti ljudje, to je najvišji funkcionarji KPJ. Tudi pri tej odločitvi so verjetno sodelovali nekateri vodilni slovenski komunisti, saj si ni mogoče predstavljati, da bi bila takšna odločitev sprejeta brez sodelovanja Edvarda Kardelja in njegovih najzaupnejših sodelavcev.'² Vodstvo slovenske Ozne pa naj bi nato usmerjalo delo okrožnih in okrajnih pooblaščenec pri izvajanju poveljnih pobojev.

Člani Pučnikove preiskovalne komisije so v večinskem mnenju *inter alia* predlagali sklep, ki sporoča, naj pravno in moralno odgovornost za izvršene poveljne množične poboje, posebej vrnjenih domobrancev nosi prejšnja totalitarna oblast in njena državno-pravna predhodnica. Še pomembnejši je sklep, ki govori o tem, da je potrebno odkloniti vsakršno moralno krivdo zgolj na podlagi kriterija pripadnosti katerikoli strani.

4. Zaključek

Zadeva *Kononov v. Latvija* jasno pojasnuje, da se individualna kazenska odgovornost ne razlikuje glede na stran, kjer se je kdo bojeval. Izvensodni poboji civilistov sodijo med vojna hudodelstva in hudodelstva zoper človečnost, ki nikdar ne zastarajo. Prav tako nikdar ne more zastarati kazenski pregon zoper hudodelstva zoper človečnost. Dandanes, skoraj dvajset let po padcu totalitarnega komunističnega sistema, še vedno ni natančno in z gotovostjo pojasnjeno, kdo je odredil množične povojne poboje in kdo jih je izvrševal. Zato tudi ne moremo govoriti o kakršnikoli individualni kazenski odgovornosti, kot izhaja iz zadeve *Kononov v. Latvija*. Zakaj storilci niso znani, ni čisto znano. Dr. Pučnik je v reviji *Tretji dan* poudarjal, da gre 'pri tem za prizadevanje čisto jasno določenih političnih skupin, predvsem tistih, ki so v neposrednem ali posrednem nasledstvu s prejšnjo komunistično partijo, ki stvari, kolikor je le mogoče, načrtno zavirajo'.³ Podobno niso pojasnjeni tudi razlogi za povojne poboje. Dr. Pučnik je v pogovoru za tednik *Mladina* povedal, da 'tisti, ki bi na to vprašanje lahko odgovorili, ne želijo govoriti. Še najbolj jasna je izjava Mitje Ribičiča, ki je dejal, da je bila takratna država v težavah, zato je prišla do sklepa, da je potrebno potencialne sovražnike odstraniti'.⁴ Težava se zdi predvsem v tem, da so bili dokumenti uničeni ter da se tudi glavni storilci o tem ne želijo izpovedati. Morda bodo prihodnja leta prinesla kaj več jasnosti glede razlogov za povojne poboje.

Dr. Jože Pučnik o človeku v antropološko-filozofskem pogledu ni imel najboljšega mnenja, saj je 'človek ... silno šibko bitje. Ima

čudovito energijo, čudovit ogenj v sebi, a je kot ameba, če ni vpleten v neki sistem kulturnih pravil delovanja. Je izgubljen.'⁵ V istem pogovoru za revijo *Tretji dan* je dr. Pučnik tudi povedal, da 'Slovenija še ni izvedla tega koraka, da bi rekla: fašizem, nacizem in komunizem so podobni, so človekovi kulturi in njegovi morali sovražni sistemi'. Ker slednje še v letu 2010 ni doseženo, nas čaka še veliko truda, da bomo v slovenski družbi končno priznati enako totalitarnost vseh treh sprevrženih režimov. Pričujoči prispevek želimo zaključiti z besedami dr. Jožeta Pučnika v njegovem prispevku za knjigo *Temno stran meseca*, kjer je zapisal, da 'med "podedovane dolžnosti" seveda sodi tudi strokovna preiskava zločinov prejšnjega komunističnega režima in njihov kazenskopравни zaključek. Iz zgodovine pač ni mogoče pobirati samo rozin!'⁶ Odločitev Evropskega sodišča za človekove pravice v zadevi *Kononov v. Latvija* pa poudarja prav slednjo dolžnost držav, da hudodelstva zoper človečnost kazenskopravno preiskujejo in poiščejo njihove storilce.

1. *Zasliševalec zasliševalcev, Intervju z dr. Jožetom Pučnikom, Matija Grah, Mladina, 11. april 1995.*
2. Jože Pučnik, Množični povojni poboji, v Drago Jančar (ur.), *Temna stran meseca*, Nova Revija, 1998.
3. "Zločinov ni počel slovenski narod, ampak komunistična partija", *Urša Matos in Blaž Ivanc, Tretji dan*, junij-julij, 1995.
4. *Zasliševalec zasliševalcev, Intervju z dr. Jožetom Pučnikom, Matija Grah, Mladina, 11. april 1995.*
5. Kljub vsemu na dobri poti, Pogovor z dr. Jožetom Pučnikom, *Tretji dan*.
6. Jože Pučnik, Množični povojni poboji, v Drago Jančar, *Temna stran meseca*, Nova Revija, 1998.